

**Археологическата практика в Странджанския регион: политики на
конструиране на наследство като символен капитал за развитието на общността**

Доц. д-р Цвете Лазова

Увод

Проектът „Общество и околна среда” на департамента по антропология е естествено продължение на темата за културната екология, разработвана в курсове и представена чрез лекционни материали в изданията на департамента (Гарнизов, 2008). Сред тезите, лансирани в преподавания материал по тази тема, е тезата за културното конструиране на природата, разделянето на човека и околната среда, както и ролята на музея като медиаторска институция, породена от това противопоставяне (Бокова, 2003). Ето защо и проектът „Общество и околна среда” отделя внимание на проблематиката, свързана с културно-историческото наследство като ресурс в развитието на общността. Тъй като финалната конференция се проведе в Малко Търново, мястото предизвика у мен интерес, който беше провокиран не само от ценния потенциал, който съдържа департаментния проект, но и от факта, че като докторантка в института по тракология при БАН, периферно до мен достигаше информация, че институтът е ангажиран с мащабен проект в района на Странджа-Сакар. Така в контекста на департаментния проект имам възможност да представя един възможен анализ на политиките, които конструират културното наследство в региона на Странджа главно чрез археологическата практика. Античността и археологията като основен инструмент за откриването ѝ, заема значително място в Комплексната програмата за научни изследвания Странджа-Сакар, реализирана с голяма интензивност след 1970-те години – между 1973 и 1990 г. и представена чрез обилна научна продукция. В работата си ще се концентрирам върху дискурсите на конструиране на наследството, като направя уточнението, че ще работя с понятието културно наследство, за да означа по този начин културното конструиране на наследството и да отделя идеята за наследство от линейната хронологична историческа темпоралност. Терминът „културно-

исторически” е носител на идеята, че наследството е нещо като природна даденост, която можем да открием само ако сме снабдени с добри изследователски инструменти, които да доставят изобилие от факти. Не случайно поради лавинообразното разпространение на интереса към културното наследство на съвременните общества, Дейвид Лоуентал постулира ясната опозиция между наследство и история. Идеята за история се фокусира върху процедурите за възстановяване на миналото „както действително е било” (Леополд фон Ранке), т.е. в ясни (право)линеен наратив на епохите, докато наследството според автора се насочва към идеологизирана възстановка на миналото с цел да се актуализира и да служи на настоящето. Така в понятийната схема, която полага трудът на Лоуентал, откриваме идеята за неавтентичност, свързана с претенцията за максимална автентичност, централността на настоящето и тежестта на политико-идеологическите съображения, съзнанието и инструменталността на всяко действие (Лоуентал, 1985; Палумбо, 2003, 160-163).

Комплексността на Програмата за научни изследвания Странджа-Сакар съдържа проблематиката на античността и археологическата практика като значителен дял от културното наследство, поради което интересът ми към производството на античност, интерпретацията ѝ, както и употребите ѝ, е оправдан от гледна точка на заниманията ми. Този тип изследвания на древността изключват занимания с нея *per se*, тъй като фокусът на анализ след 1980 –те години е ориентиран в посока на социалните ѝ употреби. Анализът на контекстите, които придават значения на процесите, формиращи наследствата, акцентират върху връзките между политика, минало, памет и механизмите на „въобразяването” и „изобретяването” и „конструирането” на традиции и идентичности. Тези механизми са неизбежно свързани с логиките и реториките, функциониращи в рамките на националните държави и в тяхната ефикасност на въздействие върху местните общности. В - местяването на конструкции от миналото в обществения живот и въздействието им върху местните хора е голяма тема, за чието представяне е необходима сериозна теренна работа. Ето защо работата ми е ориентирана към процесите на произвеждането на дискурсите за античността, регистрирана в областта, тъй като именно дискурсът конструира, дефинира и произвежда обекти на знанието, които заемат място в живота и мисленето на местните хора.

Античност и археологическа практика : теоретични подходи

Античността и „притежаването“ на нейното наследство е значим ресурс за конструиране на дискурсите за колективни идентичности – национални и регионални. Известно е, че основен инструмент за изследването на античността е археологията, която получава академичната си идентичност в контекста на процесите на конструиране на националните държави. Развива се като резултат от необходимостта да се „открият“ данни, които ще позволят (ре)конструирането на най-отдалечените периоди от националното минало. Днес археологията и археологическата практика се анализират в нейното историческо развитие и много изследователи твърдят, че тя ще остане незряла наука, ако отказва да дебатира с по-широк спектър от подходи към миналото. През 1960-те и 1970-те години претенциите на археологията за точна наука със сложни процедури, модели и теории се укротяват, а след статията на Дейвид Кларк от 1973 г., която носи заглавието „Археологията: загуба на невинността“, пълното отсъствие на рефлексивност в археологията се преодолява, надмогвайки и претенциите си за всеобхватност и точност (Clarke, 1973). През 1980-те години археологията влиза в по-широк дебат за подходите към изследване на миналото и след 1980-те години тя постепенно се появява сред науките, свързани с интерпретацията на минали културни значения във връзка с властови доминации. Тя влиза в този нов контекстуализъм и тези развития стават видими през 1990 година. Обяснението на археологическите материалности като част от нацията и националния капитал може да стане възможно само от позицията на рефлексивността. Именно в тази посока ще се опитам да ориентирам изследването на античността и прилаганите археологически практики в района на Малко Търново като фокус на един по-обобщаващ дискурс.

Археологическата етнография

Особено плодотворно за аналитичните процедури в археологията е едно съвременно поле – археологическата етнография, което е в процес на много динамично структуриране в пресечните точки на археологията и антропологията като се проблематизират процесите на социално конструиране на археологията. Това поле има за основа етнонауката в частност етноархеологията от 1970-те години, но през последните години археологическата етнография се използва, за да означаи въвеждането на етнографски методи в археологията. Етнографията и археологията се обединяват, за да изследват процесите на конструиране, съвременната приложимост и значение на материалното минало за различни общности. Това сближаване на различни

дисциплинарни традиции като археология и социокултурна антропология отвежда към етнографско изследване на самата археологическа практика (Hamilakis, 2007, 125-167). Така нареченият „етнографски завой” в археологическото изследване е резултат от няколко свързани, но различни процеса. От една страна са наблюденията, които показват как местните общности възразяват срещу авторитета на официалната археология и така се получават алтернативни оценки на миналото, в които участват много гласове. От друга страна е нарастващото разбиране, че археологията е социална практика в настоящето и етнографският метод, приложен в археологията задава и изследва нови въпроси. В този метод е заложено съмнението в абсолютния авторитет на археологията и нейната натурализация от тези, които я практикуват като единствен и изключителен посредник в производството на дискурси и практики, свързани с античните неща. Съвременната вълна от археологически етнографии са в резултат от политически натовареното предефиниране на съвременната археология като социална практика в настоящето. Дефинирайки археологията като дискурси и практики върху неща от друго време, тя поставя във фокус материалността и темпоралността като нейни основни занимания. Така авторите приемат, че има много археологии, някои официални и много други неофициални, местни, но всички те са социални практики в настоящето. Ето защо темпоралността на официалната археология, която е линейна и хронологично последователна, се различава радикално от времето, дефинирано от съвместното съществуване на минало и настояще от различните археологии. Като методология и практика археологическите етнографии въвличат много пластове изследвания – официални и неофициални разговори, включено наблюдение, архиви, разговори с посетители на обекта, разговори с членове на археологическия екип, включително и с работниците на обекта, практики на въвличането на ученици в археологическата работа, изяви на местни и национални медии, както и всички места, на които има информация за обектите – блогове, фото-есета, изложби и пр. В контекста на това дисциплинарно пространство се разполага и моят анализ на древността в района на Малко Търново като политика на изграждане на символен капитал на общността - начините, по които е произведено археологическото знание, какъв дискурс е произведен и как той се възприема от местната общност.

Посоката на моето изследване не е преглед на историческото развитие на археологията и откриването на древността чрез нея във въпросния регион, а е по-скоро усилие да се

проследят процесите на свързване на археологическата практика с идеите за национално въобразяване на нацията. Античността в тясното разбиране на гръко-римската древност е основополагаща за конструирането на съвременната общоевропейска идентичност. С раждането на новите национални държави през 19. век нарастват и оптите да се разшири обхвата на древността в търсенето на дълбокото минало. В контекста на търсене на древности – библейски, персийски, етруски, скитски се разполага и търсенето на тракийската древност. Интересът към нея се вписва в общия фон на интереса към античността и по-специално към гръцката античност. В началото на този процес интересът към не-гръцка древност е почти „невидим” в сравнение с гръцката. Кога започва осмисленото използване на археологическата материалност на древността, в частност тракийската като градивен елемент в конструирането на локалното, на националното? Кога тракийската древност става видима съставка на националното строителство и какво е отношението на локалното към националното строителство?

Началата: погледът отвън

Интересът на европейската общественост към географската зона на Странджанския регион става видим в пътеписното творчество и картографската документация (Попов, Колев, 1990, 429-444). Анализът на този тип документация е произведен в три основни насоки. За съжаление анализаторите не са посочили използвана литература, поради което не може да се разбере кои са източниците за техните тези. Едната посока разполага този интерес в контекста на възродения интерес на европейската култура към античното и съхранението и откриването на античните предстатки, които „омагьосват” адептите на античното. Позовавайки се на антични автори, пътешествениците „откриват” това, за което са чели и слушали за античността чрез своето образование. Този „спонтанен духовен изблик” като причина за интерес към Странджанския регион снабдява анализаторите с инструментариум, характерен за ренесансовото преклонение пред античността. Пътеписната документалност обаче има и чисто практически цели – да се търсят артефакти, които могат да се пренесат в европейските музеи. Втората посока, по която върви анализът е, че Странджанският край се споменава и посещава като кръстопътен регион в епохата на великите географски открития. Натрупването на знания за областта чрез пътуванията „изважда” България като отделна страна и самостоятелна държава въпреки турското господство. Анализаторите третира

България като едно „комплексно цяло” според Тайлървата представа за култура, която може лесно да се открие, само ако избършем праха от това цяло. Третата посока, в която върви анализът са политическите отношения между европейските държави и Османската империя, особено взаимоотношенията на Австрия и Русия, които водят войни с Турция. Така в края на 18. и през целия 19. век южнодунавските земи се превръщат в обект на проучвания от страна на австрийски, немски, руски военни специалисти и инженери. Тези земи са тема на описания в дневници и пътеписи на дипломати и представители на различни посолства. В мисиите до Високата порта се включват способни и начетени дипломати и служители, чието образование е изградено от определени образи на античното и с респект към интелектуалните постижения на „тяхната” Гърция. Това образование разчита гръцкото и „другостта” на гръцкото с определени мисловни модели. В пътните им бележки намират място наблюдения с различен характер - нрави и обичаи на населението, както и пътища към дълбоката древност на началната му история. С илюзиите на Просвещението този анализ извежда на преден план една „тоталност” на тракийската древност, която се е съхранила и се представя чрез различни отломки от древността – надгробни могили, руини от крепостни съоръжения, отделни предмети като надписи, скулптури, монети и пр. Тази „тоталност” съхранява за днешния ден „живата” традиция за присъствието на траките в този регион (Попов, Колев, 1990, 429-444).

Универсалистичните и хуманистични нагласи на анализаторите са подхранени и от патоса на възрожденските идеи, които днес вече аналитично са осмислени във връзка с рефлексията върху българското Възраждане. Този интерес е насочен към изясняването на политиките за формирането му като епоха на национално съграждане и раждането на „големия национален разказ” (Даскалов, 2002). Началата на националната ни идеология се изграждат на базата на амалгама от външни модели, от които най-важни за българския случай са немските романтични идеи за Volk и Volksgeist. (Дечев, 2010, 16). На преден план излиза етнологичното мислене, вдъхновено от историята, народната традиция, езика и фолклора както и родството със славянския народ, което се смята за ключово за възраждането на народа. Иван Шишманов установява липсата на „възкресение на античността”, която постепенно започва да се запълва чрез осмисляне на стойността на древността за националното строителство. Гърция е общият фон, върху който се развива идеята за гръцко и не-гръцко (тракийското) – тя е

„суперсилата” и мярката за „другостта” – „българите започват своето осъзнаване с това, че установяват общата историческа съдба в миналото и своята битова индивидуалност, която ги дели от гърци и турци (Гандев, 1976, 720-743).

Началата: погледът отвътре

В Странджанския регион началата на тази тенденция се проследяват в дейността на учители като Теодор Милков и Стоян Шивачев, чиито просветителски идеи са белязали цялостната им дейност в Малко Търново и Странджанския край. От публикувани в различни вестници материали става ясно, че и двамата са били активни през 70 –те години на 19 век. Тодор Милков е един от първите „историографи” на Малко Търново и Странджанския край. Наред с основната му цел да утвърждава българския език и книжовност, той прави описания на „култови” места в града и околностите му, сред които са и едно светилище, вероятно антично, където са се организирали и големи събори. Той е и един от събирачите на фолклорни материали-народни песни и обичаи, етнографски материали. Сборникът, съставен от него и споменат от Марин Дринов, днес се смята за загубен. (Райчевски, 1998).

Изследванията на друг учител - Стоян Шивачев се смятат за „обстойно, цялостно и задълбочено проучване на миналото и на културно-историческото наследство на Малкотърновския/Странджанския край”. Възприет е като автор, чийто подход на историк, археолог, етнограф, фолклорист, езиковед го представя като типичен енциклопедист на своето време. Трудовете му в голямата си част са непубликувани, повредени, или изгубени, но многократно са цитирани. Успява да публикува само откъси от свои фолклорни, етнографски, исторически материали в „Сборник на народни умотворения и книгопис”. Неизвестна е съдбата на огромния му труд „Речник на тракийските говори”. Въпреки усилията му да намери подкрепа за издаването му чрез писма до Министерството на просвещението в София и различни европейски институти, трудът му остава неиздаден. Неиздадено остава и изследването му „Тракия от Балкана и Родопите до Бяло и Черно море”. Публикувайки антични надписи той осмисля ценността на античното наследство за региона, а събирани от него фолклорни материали показвали „живата народна старина”, все още неповлияна от по-късно настъпилите промени в този край и останали „автентични”. Съдбата на тези просвещенчески трудове обаче говори за слаб интерес на държавата към производство

на локална, а от там и на национална идентичност. А многократните опити на Стоян Шивачев до различни европейски институти да подпомогнат издаването на „Речник на тракийските говори”, както и фактът, че неодаден остава и другият му труд „Тракия от Балкана и Родопите до Бяло и Черно море” говори не само за незаинтересовеност, а и за нежелание те да видят бял свят. (Райчевски, 1998).

Този слаб интерес на държавата към местното производство на национална идентичност се активира и подпомага отвън, като изследователите извършват огромна работа на местна почва. Подготвен археолог и епиграф, А. Дюмон обхожда земите на европейска Турция на юг от Балкана през втората половина на 19. век. Той открива и публикува археологически паметници, които определя като тракийски. Наред с това той оставя бележки върху езически обичаи, характерни за християнското население в този регион, чиито носители са гръцкото население в региона (Калоянов, 1990, 339-343).

Оказва се, че след Освобождението липсват необходимите кадри, които да организират академичния живот у нас. Археологията, ключова дисциплина за националното строителство, няма необходимия научен потенциал, за да осъществява археологическата практика. Активирането отвън, главно чрез дейността на чешки изследователи, също е въпрос на интереси – идеологията на анти-австрийския панславизъм в голяма степен се насочва към конструирането на недокоснатата българска народна култура и археологическата материалност и налага определен отпечатък върху по-нататъшното развитие на националната идеология. Вероятно Хегеловата оценка на славяните като не-историчен народ, тъй като не са изживели свое възраждане на класическата старина, оказва влияние върху активността в търсенето на древни корени в териториите, свързани с тях. Веднага след Освобождението още през 1879 г. в София пристига Константин Иречек, автор на първия академичен труд по история на България, който включва и древността, а през 1881 -1882 той е и министър на Народното просвещение. По-късно става директор на Народната библиотека. Извършва и няколко научни обиколки в страната. (Иречек, 1974).

Същата година 1879 г. други чешки учени, подкрепени от Иречек, Карел и Херман Шкорпил също пристигат в България. Те се смятат за основателите на българската археология, тъй като за първи път изучават страната от археологическа гледна точка

като част от историческата наука - модел, запазен и до днес в българската академична култура. През 1883 г. Карел Шкорпил предприема първата си експедиция в Странджа и заедно с брат си описват и публикуват много надписи, оброчни плочи, архитектурни фрагменти, развалини от антични сгради и светилища; установяват, че през областта е минавал римски път. Особено важни са публикациите им върху т.н. мегалитни паметници, т.е. големи каменни съоръжения (Шкорпил, 1925), които по-късно стават център на археологическата практика чрез интерпретациите на паметниците като тракийски.

Успоредно с братята Шкорпил в самото начало на 20 в. работи и френския археолог и епиграф Ж. Сьор, който публикува много материали от античността (Калоянов, 1990, 339-343).

Междувоеенният период

През 1920-те години археологическата практика се активира, но продължава да се свързва предимно с регистриране на антични надписи и публикуването им. През 1930-1940-те години нарасналата професионализация на науката променя общата атмосфера на проучванията. Образованият елит от това време се обръща към т.нар. народопсихология. Провалилата се програма за национално обединение след т.н. национални катастрофи обръща погледа на интелигенцията към самонаблюдение и анализ (Тодорова, 164). Търсенето на „духа на народа“ е насочено главно към народните песни, облекла, музика. Повикът към цялостно Възраждане включва и античността, която също носи „духа на народа“. *Цялостното ни българско-балканско Възраждане, според мен, би създадо дълбоки основи за едно широконародно , културно-историческо движение. Пример за това дава чужбина, стара и нова. Само от дух, що е творил нявга на Балкана, а днес се таи в душите и умовете ни като Неродено – велико, може да създаде българо-балканска идеология, която да следва заветите на миналото ни и да отговаря на изискванията на съвременността. Така ще се изгради и националистическа опора против панелинизма и северния романизъм. Дървото на живота ни ще се дигне във висините само ако корените му проникнат дълбоко в недрата на славянобългарското и на старотракийското*. (Шейтанов, 1937 – у Еленков, Даскалов, 1994).

Повикът на образования и академично професионализиран елит е контекстът, в който се създават много обобщителни трудове за миналото. Това е и „времето на Аянов” в Странджанския край. Георги поп Аянов се смята за най-всеобхватният изследовател на Малко Търново и региона. Енциклопедичният му подход го отвежда към изследвания на обичаи, местни носии, странджански говори, архиви, литературни източници, както и теренни археологически проучвания. Изследва могили, култови съоръжения, наричайки ги тракийски (Мишкова нива), идентифицира антично селище с „аристократичен град Бизия, най-значимият център на Югоизточна Тракия през елинистическата епоха и последна столица на тракийските царе”. Двете книги, които Аянов издава „Странджа. Етнографски, географски и исторически проучвания”, 1938 – издание на Тракийския научен институт, кн. 1. На библиотека „Тракия” и „Малко Търново и неговата покрайнина, 1939. Антропо-географски и исторически проучвания” издадена от малкотърновската дружба „Странджански край” в Бургас са фундаментът за по-нататъшното разгръщане на археологическите проучвания. През 1938 година той пътува заедно с археолога Иван Велков из Странджа, уточнявайки идентификацията на античните обекти. Нарасналото значение на античността за този регион се вижда от факта, че Аянов включва в една от книгите си статия на езиковеда и университетски преподавател Д. Дечев „Антични паметници”.

1950-те години

В зората на „новата” ера в контекста на общата реторика за „преодоляването” на „буржоазната култура”, „фашизма” и „великобългарския шовинизъм” (Еленков, 2010, 511) се очертават и процесите на обсъждане на състоянието и задачите на отделните науки в БАН, сред които е и археологическата наука. Резолюцията за задачите на археологическата наука съдържа ясни „принципни положения”. Тя трябва да се превъоръжи с нов, правилен научен метод, използвайки съветската археология; да се подложат на незабавна ревизия досегашните ненаучни теории и възгледи, фашистки и расистки фалшификации, които противоречат на историческата истина и на историческия развой на нашия народ; да се превърне в история на материалната култура; да работи планово в рамките на общ план за разкопки и изследвания; да подпомогне изграждането на единството на нашия народ и да създава творчески

патриотизъм. По отношение на работата на терена античността включва гръцка, елинистическа и римска епоха, като се разкопаят археологическите обекти, които ще бъдат залети от водите на язовирите; да се устроят експедиции за събиране на материали за археологическата карта на българските земи. Приоритетите са свързани главно с проучването на материалната култура на славяни и прабългари с оглед изучаването на културното наследство (Димитров, 1950, 479-480).

В контекста на тази резолюция е провеждането и на първата комплексна експедиция в Странджа, в която участват различни институции - институт по градоустройство и архитектура, института по изобразителни изкуства, института по музика, етнографския институт, от изследователи в Бургаския музей. Тази комплексна експедиция е една от поредицата комплексни експедиции, проведени през 1960-те години в Добруджа, в СЗ България, в Родопите, в Странджа. Експедициите имат за цел да картографират „разпространението и характера на народната култура” като се засягат етнически, археологически и езикови въпроси, доколкото имат връзка с изучаването на основните явления на народната култура. Тези комплексни експедиции са насочени най-напред към граничните райони на страната – там където „народната ни култура е била систематично излагана през вековете на чужди влияния и смесване, и където тя се е оказала много устойчива и е запазила националната си самобитност” . Целта е да се „очертаят културните граници на народа ни и да се напише културната история на районите и на цялата страна”. Освен проучването „трябва да се съдейства за засилване на интереса и изработване на правилно разбиране на народното творчество и култура у самите широки народни маси, които да ги обикнат от сърце, да ги поемат като свои и да ги развиват” (Комплексна научна експедиция на отделението за изобразителни изкуства, музика и архитектура при БАН из Странджанския край, 1957)

Българската археология като цяло може да се постави в по-широкия контекст на развитието на дисциплината извън пределите на България. Въведената от Густав Косина (1858 - 1931) концепция за археологическата култура твърди, че археолозите могат да интерпретират това, което откриват като етнически маркери, тъй като културата може да се изравни с народа. Така той създава праисторията на германската нация. Методът му да дефинира култури в археологическите обекти се смята за най-ранното прилагане на културно-историческия подход. Работите му са много влиятелни в европейската археология и са популяризирана широко от Гордън Чайлд (1892 –

1957). Днес се смята, че те съдържат в себе си ресурс за разпространение на националистична по своя характер археология. Ценният импулс миналото да се насели с хора кулминира именно в концепцията за археологическите култури. Сам по себе си този импулс е здравословна реакция срещу еволюционистките подходи. Концепцията за археологическите култури обаче трасира път към националистическата интерпретация, където археологическите култури безпроблемно се виждат като предхождащи съвременни етнически или национални групи. Тази процедура съдържа в себе си и статична и устойчива есенциалистка концепция за етничност/националност и се използва за държавна политика. Случаят със съветската археология и употребата ѝ в етногенезиса е показателен - тя се употребява за формиране на нацията. Съветската концепция за *ethnos*, дълго поддържана от Бромлей, може да се характеризира като примордиалистка или есенциалистка, т.е. прикрепването към етническа група се основава на обективни, сравнително устойчиви и фиксирани критерии като език, облекло и други културни традиции. Този възглед контрастира със ситуационната, контекстуална или отношенческа концепция за етничност, подкрепяна от западните антрополози. От тази перспектива една група се определя като етнос, който се смята за такъв и е смятан за такъв от други групи. В тази категоризация няма необходимост от материален корелат. Тези съвременни възгледи настояват, че етническите групи са податливи и постоянно променящи се, тъй като контекстът е постоянно променящ се и е в развитие. Както културата, така и етничността, не са направени, а са винаги в процес на правене. Етничността и националността се приличат по това, че те са социално конструирани феномени, в които традициите са изобретени и съзнателно манипулирани за политически или икономически цели. Етничността се смяга за по-универсална форма на групова идентичност с минало, което може да се разтегля назад във времето и може да достигне до мъглявините на праисторията. Ако се приеме тази конструктивистка перспектива върху етничната или националната идентичност, археологията на етничността е мисия невъзможна. Тази мисия е безпроблемна ако се приеме съветската концепция за *ethnos* и безкритично се изравняват археологически култури с настоящи и съществували в миналото етнически групи. Тенденциите предимно в англо-американската археология се развиват в посока на застъпване на антропологичен подход към археологията. Те осъществяват една епистемологична атака срещу историческите интерпретации в археологията – търсенето на древните корени на исторически идентифицирани етнически групи. Този етап от развитието на

археологията като цяло води до значително усъвършенстване на техниките на локализация чрез сложен технологичен анализ на контекста, поради което започва да се нарича „контекстуална археология” (Kohl, 1998)

1970-те години – „нова епоха” в проучванията на Странджанския край

От средата на 70-те години в България се формира един изключително активен идеологически образ – българската култура като единство на „минало-настояще-бъдеще”, който използва повсеместно термина културно-историческо наследство. Последвалите години са свързани с юбилейна действителност, която „произвежда нова символност, проникваща дълбоко на всички официални културни равнища, символност, която изразявайки чрез държавността неразривната връзка на съвременността с българската древност, императивно настоява за социално сцепление в този момент” (Еленков, 2010, 515-516). Интензивното историзиране на културата през 1970-те и 1980-те години на 20. век засяга различни региони, сред които е и Странджанският. Производството на наследство в този регион се превръща в първостепенна задача на научно-партийния елит. Изобилието от публикации и издания предоставя възможност за изследване на дискурсите практики в тях. Тъй като нямах възможност да провеждам самостоятелни изследвания на място, подходът на археологическата етнография е приложен само частично – използвам основно няколко видове текстове, обособени в няколко жанра - предговорите към издателската продукция, която се отнася до процесите на изграждане на наследството, типичния за този период жанр приветствие и слово-обръщение към научните форуми, обзорни статии върху археологическата практика в миналото и настоящето, анализирайки методологичния дискурс. Използвам термина документ, не в смисъла, в който създателите на научната продукция го употребяват максимално широко като свидетелство за тяхната научна продукция. Използвам го, за да означа материала, върху който построявам анализа си, като се проследява изказа – стил, кодови думи, които са ключови в конструирането на наследство в региона.

Комплексността и интердисциплинността на програмата е заявена в първия том, включващ докладите от симпозиум, проведен през 1978 г. както в пленарните изяви, така и в заключителните си части: *Първият интердисциплинарен научен симпозиум-„Странджа78”, организиран от Комитете за култура, Окръжния народен съвет-*

Бургас и Българската академия на науките, сложи началото на комплексна разработка на ресурсите, териториално-селищните, историческите, археологическите, етнографските, икономическите, социологическите, културните, екологическите и фолклорните проблеми на Странджанския и Сакарския край (Странджанско- сакарски сборник, 1984, 367).

Първият том от поредицата Програма за научни изследвания Странджа – Сакар, която е „по инициатива на нашата научна общественост с непосредственото съдействие и ръководно участие на Людмила Живкова”, съдържа пленарна част с програмните доклади на партийно – научните ръководства. Научните изяви са обикновено в рамките на юбилейна действителност, наситена с честването на знаменателни дати, изпълнени с нов програмен заряд . Сред тях е „75 –та годишнина на Илинденско-преображенската епопея”, на която е посветен симпозиума „Странджа” и „юбилея на славната Странджанска комуна като един от върховете на националната ни летопис”. Така обръщането с лице към „Странджанската проблематика” работи и за привличането на „интелектуалната мисъл на страната в името на ускореното му развитие, в името на превръщането на Странджа в един от високо развитите райони на страната ни”. С тази поредица се поставя „началото на публикуването на научните резултати на Програмата за научни изследвания на Странджанско-Сакарския край, започнала през 1975 година.

Като цяло дискурсът, който засяга археологическата практика в тези документи се вписва в стратегията и целите за постигането на обновление в археологията чрез археологическата практика, заложили в „принципните положения” от резолюцията на Доклада за състоянието на българската археология от 1950 година. Въпреки че експлицитно не се заявява съобразяване със съвестката концепция за етногенезиса, материалите отчетливо показват изследователската посока – тракийското наследство в Странджа (Странджанско- сакарски сборник. Доклади от Първия интердисциплинарен симпозиум, т. I, 1984, 185-189). Траките и тяхната култура безпроблемно се виждат като предхождаща българската култура като цяло. Дискурсът подсказва подновен интерес към тракийското наследство от междувоенния период, но поставен в новите рамки на съветската концепция за етногенезиса. За изследването на Странджанския регион позоваванията са най-вече на Георги поп Аянов, който се смята за първия, извършил интердисциплинарно изследване. Очевидно се залага на германско-

австрийския модел на антропогеография, разпространен след 1930-те години, която Аянов прилага в труда си „Малко Търново и неговата покрайнина. Антропо-географски и исторически проучвания”, излязъл през 1939 г. Този труд стои твърде отдалечено както от призивите след 1950-те години за ревизия на „ненаучните теории и възгледи, които противоречат на историческата истина” в археологията, така и от изследователските резултати на първата комплексна експедиция от 1955 година. Всъщност последователите на Аянов „възраждат” през 1974 г. идеите му и през 1975 година те се оформят като като съвместно решение на тогавашния Комитет за наука, технически прогрес и висше образование на Комитета за изкуство и култура и на Държавния комитет за планиране за изследване на Странджанския край. Това „възраждане” на Аянов може да се разположи в контекста на широкомащабните усилия от това време за преиздаване на много трудове в народопсихологичния жанр, писани преди войната, както и създадените оригинални произведения от съвременни автори като Марко Семов, повечето от които подражават на образци от миналото (Тодорова, 2010, 169-170). Използваният методологически инструментариум за „откриване” на културно – историческо наследство е впрегнат в изграждане на статична, устойчива есенциалистка концепция за етничност/националност, използвана от държавния и партиен елит от това време.

Първият том, който съдържа и равностетка на археологичските проучвания, предлага общата констатация, че няма достатъчно добра документация на обектите, няма ясна стратиграфия на обектите. Ясно е заявен интересът към тракийската проблематика с перспектива за изясняване на, *„ историческата приемственост в областта на духовната култура в този край”*. Ето защо перспективата, която се очертава за изследване е *„тракийското културно наследство като еманация на духовното, което .....може да бъде разбрано само ако се смени цялата методика на изследване, което имаме в момента и едва тогава да търсим реалния исторически континуитет , а не т.н. условен или неточен топографски исторически континуитет между Античност и Средновековие”*. (Фол, 1984, 185-189). В такава перспектива е заложена и в изследването на археологическата практика, която е представена като равностетка на направеното досега (Карайотов, 1984, 190-195; Делев, 1984, 218-221).

Един от комплексните проблеми, по които ще се работи е културно - историческото наследство на Странджа - *„инициаторите разглеждат Странджанско-Сакарския*

район като единен масив – и физико-географски, и икономогеографски, и исторически – и не си представят, че той-може да бъде изкуствено разделен, затова нашата програма .....имаше пред вид да обхване цялата тази територия на Странджа и на Сакар”. В документите изрично се отбелязва ролята на археологията за „обогащането на древната история не само на Странджа и Бургаския край, но и на националната ни история”, които определят културно- историческото наследство и историческото развитие като едно от основните научни направления в изследователската програма Странджа-Сакар. Така „ние изпълняваме ... една обществена, научна, идеологическа и политическа задача с голяма стойност и голяма перспектива(Фол, 1984, 10).

Заключителният документ „Предложение от участниците в Първия интердисциплинарен научен симпозиум за Странджанския край „ вписва делото на участниците в Симпозиума в юбилейната действителност като предлага „да бъде приет за първа научна проява на програмата „Бургас 1300” и така да бъде втъкана в „една на вид празнична програма, каквато е програмата за 1300-годишнината.”

Анализираните текстове представят по-скоро имплицитно, отколкото експлицитно процес на формирането на един национален дискурс, резултат от симбиозата между научен и политически елит, които взаимно се вдъхновяват. Процесите на формиране и на представяне на този дискурс се разполагат в обяснителните модели на национализма, лансирани от Джон Хътчинсън като „културен национализъм” (1994) и от Мария Тодорова като „комунистически” национализъм (1995). Програмата Странджа-Сакар, представена като „национално” дело и израз на ясно показани тенденции, които двамата автори анализират. Хътчинсън твърди, че културният национализъм търси „духовно възраждане” от морален порядък. Лидерите му са типични „ учени в областта на историята и изкуствата”. Въпреки, че авторът ги разграничава от политиците и законодателите, в българския случай те са и политици, и законодатели. Те се опират на националните медии, за да разпространяват примордиални митове, истории, традиции, ритуали, национални песни и обредност и с това да предизвикат преживяване на националното. Така те свързват частите от разпиляни национални идентичности и произвеждат желано компактно минало. Лидерите преекспонират миналото и историята като предлагат убедителен разказ за тяхното продължително съществуване. Тази характеристика на „културния

национализъм” съвпада с твърденията на М. Тодорова, която смята, че българският национализъм преследва целите си единствено като културен национализъм. Най-силният национализъм е насочен навътре. „В продължение на най-малко две десетилетия, през 1960-те и 1970-те години, националните чувства непрекъснато ескалират сред всички слоеве на интелигенцията, преди всичко в средите на хуманитаристите, като това се усеща особено остро сред историците и писателите” (Тодорова, 2010, 173)

Последвалите интердисциплинарни симпозиуми (1980, 1982, 1984-1985) се представят в предговорите с присъщата на политико-административния апарат реторика, която акцентира върху използването на научния потенциал за „ускореното изграждане и развитие на социалната и техническата инфраструктура на Странджанско-Сакарския край”. Рефренът за „ускореното развитие” отправя към аналитични процедури, характерни за дискурса за изостаналостта в културна среда, който показва използването на различни представи за темпоралност въз основа на антропологични изследвания. Тези изследвания акцентират върху утопичното време на нацията, което е изтъкано от чувство за изостаналост и историческо съзнание за недостиг (Тодорова, 2010, 47-78).

През 1984 – 1985 г. на проведените кръгли маси в Малко Търново, Грудово, Созопол, Свиленград и Ивайловград се обособява темата за културно-историческото наследство на Странджа-Сакар, на която се посвещава отделен сборник, издаден през 1987 г. В предговора към него от чл. кор. Никола Тодориев – енергетик и държавен администратор - се затвърждава внушението, че едва *„след забележителния принос на Георги П. Аянов .....странджанската тематика занимава най-бележитите представители на българското културознание и историческа наука”*. Очевидно и без съмнения изучаването на културното наследство на Странджа е значима тема за културната история на страната ни, т.е. регионалното се съотнася автоматично към националното. Произведеният сборник се обявява за новаторски пример, който дава *„правилни отговори на програмата за ускорено социално-икономическо и културно изграждане на Странджанския край. Комплексното изучаване на Странджа поражда нови явления и форми, някои от които имат значение и за цялата ни наука и култура”*. (Фол, В. 1987, 5-6).

Изданието „Странджа-древност и съвремие” (1990) е равносметката на планираното и реализираното от тази комплексна и интердисциплинарна програма. Предговорът съдържа ясна равносметка за 15 годишната програмна дейност за начина, по който „се изолира” културно – историческо наследство. Създадена е локалността чрез „изворите” и паметниците (Ападурай, 2006, 270-302). Новата методика, която заменя старите методики, „за да търси реалния исторически континуитет” е успешна, тъй като духовната приемственост е възкресена от археологическата материалност, съчетана с етнографски данни, които на свой ред възкресяват духовната приемственост като реликтова действителност, вписана в българската народна традиционна култура. Еволюционисткото учение за „реликтите” като знаци от миналото, чрез които се възстановява нишката на еволюцията в културата, е приложено в хибридизацията на археологическа материалност, обозначена като тракийска и етнографски (в смисъл на етнически) реалии, чиято идея за свързаност осигурява културна продължителност. Тя доставя на миналото статута на културен капитал, изграден от търсения и намерен „исторически континуум”. Капиталът е изграден и от това, че са „стотици малкотърновците, които се надигнаха да помагат на проучвателите с убеждението, че търсейки своята най-далечна история, те градят по-добре своята най-нова история”. Този комплексен подход изгражда желаното минало, чиито теми „да се трансформират в приложни и развойни, като се доведет до проекти за реконструкция и реставрация на отделни паметници и архитектурни резервати и тяхното поставяне в социално отношение с оглед на обществено-икономическо и културното развитие на района” (Пейков, 1990, 454-460).

Археологията е проект на модерността, тя е решаваща за националното въобразяване, тъй като доставя материални истини, необходими да се изкове една дълга античност за нацията. Като проект на модерността тя може да произведе обекти и места като стоки за консумация за туристическата индустрия. Така конструирана археологическата материалност особено в съчетание с етнографската идентичност, намира пътя си към националната митология, намира място и в наративите за развитие и цивилизация, характерни за културните еволюционисти.

В контекста на националните държави древностите придобиват стойност на национални икони. Руините се организират като археологически обекти, които са представени във фотоесета в музея, консумирани от туристическите погледи. Малко

Търново е включено в 100-те туристически обекта на България, поради което посещението там е осигурено. На туристическата индустрия се дължи и посещението на чуждестранните групи в музея. На въпроса ми идват ли местните хора в музея, за да видят миналото си, такова каквото е измислено от експертите по минало, директорката на музея отговори „много рядко”. И все пак произведеното наследство и в-местяването му в локалното кристализира в срещата с Малко Търново в интернет – пространството - *Странджа е планината на древните траки*. Съобщава се и за летен университет, за чието функциониране няма данни, но темите, които вероятно се преподават отреджат централна роля на региона в „преноса на цивилизации-изток-запад”. Туристическите брошури, свързани с материалното и нематериалното културно – историческо наследство съдържат сложни дискурси, свързани с реликтите от културата на траките и чрез този рекламен репертоар са в-местени в битието на общността.

Съвременните занимания с дисциплинарните области повдигат непрекъснато етични въпроси. Задават се ключови въпроси за отговорността на археологията към миналото, което предоставя на съвременните хора. Какво означава да създадеш миналото на хората или да им го „върнеш”. Патернализъмът в дисциплината е силен и не допускаш възражения. Често между редовете се чете, че „ние ще напишем миналото за вас и вие сигурно ще се почувствате по-добре, за това че ще получите историята си, която ви предоставяме. Но хората искат ли точно тази история и това минало? (Duke, 2009, 41-43). Етичните проблеми в предоставянето на знание за миналото от археологията са на дневен ред, но те могат да се разчитат чрез сериозно антропологично изследване.

Литература

Ападурай, А. 2006. Свободната модерност, София

Бокова, И. 2003. Човекът, природата, музеят. В: Елчинова, М. и О. Тодоров (съст.) Лекции по антропология 2, София, Нов български университет, 18-24

Бочков, П. 2003. Антропология на околната среда В: Елчинова, М. и О. Тодоров (съст.) Лекции по антропология 2, София, Нов български университет, 9-17

Гарнизов, В. 2008. От екологичен детерминизъм към нови екологии, В: В. Гарнизов, Ц. Лазова (съст.) Ловци на умове 3, Нов български университет, 11-44

Гандев, Хр. 1976. Проблеми на българското възраждане, С.

Даскалов, Р. 2002. Как се мисли Българското възраждане, София, ЛИК

Делев, П. 1984. Долмените в Странджа, В: Странджанско- сакарски сборник. Доклади от Първия интердисциплинарен симпозиум. Малко Търново, т. I, 1984, 218-221

Дечев, Ст. 2010. В търсене на българското. Мрежи на национална интимност (XIX-XXI), София

Димитров, Д. 1950. Състояние и задачи на българската археология В: Известия на археологическия институт, т. 17, С.

Еленков, И. 2008. Културният фронт, София

Палумбо, Б. 2004 Места, наследства, идентичности. – Български фолклор, 4, 146 – 171

Попов, Д, П. Колев. 1990. Странджа между миналото и настоящето, В: Странджа-древност и съвремие, София, 429-444

Иречек, К.1974. Пътуване по България, София

Калоянов, Ст. 1990. Древна Странджа в историческата книжнина, В: Странджа-древност и съвремие , София, 339-343

Карайотов, Ив. 1984. Археологически проучвания в Странджа, В: Странджанско-сакарски сборник. Доклади от Първия интердисциплинарен симпозиум. Малко Търново, т. I, 1984, 190-196

Комплексна научна експедиция на отделението за изобразителни изкуства, музика и архитектура при БАН из Странджанския край, 1957

Лоунтал, Д. 2002. Миналото е чужда страна, ИК Критика и хуманизъм, София

Райчевски, С. 1998. Нетленни свидетелства, Бургас

Странджанско- сакарски сборник. Доклади от Първия интердисциплинарен симпозиум. Малко Търново, т. I, 1984

Странджанско-сакарски сборник. Доклади от Втория интердисциплинарен симпозиум. Малко Търново, т. II, 1980

Странджанско- сакарски сборник. Доклади от третия и четвъртия интердисциплинарен симпозиум, Свиленград, 1985

Културно-историческо наследство на Странджа-Сакар, 1987 , София

Тодорова, М. 2010. България, Балканите, светът: идеи, процеси, събития, София

Фол, Ал. 1884. За научни изследвания в Странджанско-Сакарския край, В: Странджанско- сакарски сборник. Доклади от Първия интердисциплинарен симпозиум. Малко Търново, т. I, 1984, 9-10

Фол, Ал. Тракийското наследство в Странджа, В: Странджанско - сакарски сборник. Доклади от Първия интердисциплинарен симпозиум. Малко Търново, т. I, 1984, 185-189.

Фол, В. (съст.) 1987, Културно-историческо наследство на Странджа-Сакар, С. Народна младеж

Шейтанов, Предосвободително или цялостно Възраждане ? В: Еленков, И. Р. Даскалов (съст.) 1994. Защо сме такива? София, 293-298

Шкорпил, К. 1925 Мегалитни паметници и могилища, С.

Clarke, D. 1973. Archaeology: the loss of innocence, - Antiquity, 47, 1973, 6-18

Duke, Ph. 2009. Ethics in Question, In: Hamilakis, Y. Ph. Duke, Archaeology and Capitalism. From Ethics to Politics, Left Coast Press, California

Hamilakis, Y, A. Anagnostopoulos, What is Archaeological Ethnography, In: Public archaeology: Archaeological Ethnographies, Vol. 8 No2-3, 2009, 65-87

Hamilakis, Y. The Nation and its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece, Oxford, 2007, 125-167

Hutchinson, J. 1994. Modern Nationalism, London

Kohl, Ph.1998. Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and the Reconstruction of the Remote Past, *Annual Review of Anthropology*, 27: 223-246